

DOI: 10.22559/folklor.365

folklor/edebiyat, cilt:25, sayı:98, 2019/2

Bingöl ve Tunceli Yöresinde Yaşayan Şafii ve Alevilerde Nazar ve Uğurla İlgili İnanış ve Uygulamalar

Beliefs and Practies about Whammy and Fortune in Shafi and Alawis Living in Bingöl and Tunceli Region

Okan Alay¹

Öz

İnsanlık var olduğundan beri varlığı, yaşamı ve doğayı anlamlandırabilmek adına bilimsel bir yaklaşım sergilerken bazen de bir türlü anlamlandıramadığı konuları gerçeklik payı olsun veya olmasın korku ve çaresizlikle doğaüstü bir güce, inanca bağlayarak yorumlamıştır. Bu inanç ve yönelişte gizli güçlerden korkma, uğur, geleceği öğrenme gibi duygu ve istemler yer alırken bunların bir kısmı dinî kaynakları referans almakta, bir kısmı da doğa ve doğaüstü özelliklerden izler taşımaktadır. Söz konusu inanışlar ve uygulamalar arasında *nazar* ve *uğur* ayrı öneme sahip olup özünde birçok konuya dair önemli bilgiler barındırmaktadır. Bu kapsamda çalışmamızda halk bilimi ve kültürel değerler bakımından *nazar* ve *uğur* ile ilgili inanış ve uygulamaların Bingöl ve Tunceli yöresinde yaşayan Şafii ve Alevilerdeki yansımaları değerlendirilmektedir. Yazılı kaynakların yanında saha araştırması ve derlemelerle sözlü kaynaklardan da yararlanılmaktadır. *Nazar* ve *uğur* ile ilgili inanışlarda İslamî özelliklerle birlikte, bölgede etkin olan İslam öncesi dönemlerin farklı inanış ve ritüelleriyle kökleri semavî dinler öncesine uzanan pagan inanışlar

¹ Dr., Öğr.üyesi. Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı /Halkbilim. okanalay@hacettepe.edu.tr

ve atalar kültüründen izler olduğu görülmektedir. Özellikle Alevilerde dikkat çeken Şamanizm, Yaresan ve Zerdüşt tesiri yanında yine hem Alevi hem de Şafililerde İslam diniyle birlikte Musevîlik ve Hıristiyanlık gibi diğer semavî dinlerin bazı değişim-dönüşümlerle de olsa yansımalarının olduğu saptanmaktadır. Günümüzde birçok inanış ve pratik geçmiş dönemlere göre zayıflasa da yine de varlığını sürdürmektedir.

Anahtar sözcükler: *inanç, Şafilik, Alevilik, nazar, uğur, Bingöl, Tunceli*

Abstract

From the moment humanity has existed, it exhibits a scientific approach in order to make sense of existence, life and nature, and sometimes interprets it with a supernatural power by means of fear and despair, whether or not it shares a sense of reality. These beliefs, which are also considered as cultural values, do not feed solely on a single source, while some feed on religious sources, some others carry marks from nature and supernatural features. Among these beliefs and practices, evil eye and luck are also important and carry traces of many subjects. In our study, we are going to examine the reflections of beliefs and practices about “*whammy*” and “*fortune*”, which are among important beliefs with respect to folklore and cultural values, on Shafi and Alawi Societies in Bingöl and Tunceli axis. In addition to written sources, oral sources are also used with field research and reviews. In related beliefs about “*whammy*” and “*fortune*”, it is seen that there are traces of pagan beliefs and ancestral cult extending from pre-Islamic periods with different beliefs and rituals and pre-Islamic religions. Especially the shamanism, Yaresan and Zoroastrian influences that attract attention in Alawis, it is determined that there are some reflections of al-Shamans and other spiritual religions such as Judaism and Christianity together with Islamic religion. Although it is determined that many beliefs and practices weakened, still they survive.-

Keywords: *belief, Shafism, Alawites, whammy, fortune, Bingöl, Tunceli*

Giriş

İnsanlık var olduğu andan itibaren içinde bulunduğu muazzam dünya içinde yaşamı, varlığı ve doğayı anlamlandırabilmek adına yoğun bir çabanın içerisinde olagelmıştır. Birçok olay ve olgu karşısında bilimsel bir yorumlama getiremediği gibi bazı durumlarda ise gerçeklik payı olsun veya olmasın korkuları, çaresizlikleri, bir türlü anlamlandıramadığı olay ve olgular karşısında ise hep doğaüstü bir güce, inanca sığınmak zorunda kalmıştır. Böylece bir düşünceye bağlı kalınarak tarih öncesi zamanlardan günümüze kadar gelmiş olan ve halk arasında günümüzde dahi etkisini koruyan birçok inanç ve kült yaşam alanı bulabilmiştir.

Dünyanın pek çok yerinde, farklı kültürdeki insanlar, anlamlandıramadığı veya anlamlandıramadığı gerçeklikler konusunda bilimsel olgular yanında modern bir toplum için tuhaf gelebilecek birçok inanış ve uygulamalara da sahiptir. Fransız felsefeci ve din sosyologu Frederic Lenoir’a günümüz toplumlarında dahi sıkça görülen bu gerçekliğin nedenselliği sorulduğunda Edgar Morin’in sözleriyle cevap verir: “İnsanoğlu hem bilgedir hem tuhaftır. İnsanca yaşama-

si için mantık kadar duyguya, bilim kadar efsaneye muhtaçtır.” Lenoir, bu ödüncüleme ifadeyle inançların, gereksinimi ve işlevselliği açısından değerlendirilebileceği saptamasında bulunur (Köse-Ayten 2009: 48). Çünkü insan anlamak ve bilmek kadar, bir güce/inanca yaslanarak doyuma ulaşmak da ister. Doğal olarak geçmişten günümüze farklı coğrafya ve zamanlarda ister dinsel olsun isterse batıl olsun pek çok inanış ve uygulama var olagelir.

Her toplumda görülebilen bu inançların temelinde ise geleneklere bağlı olma yanında, gizli güçlerden korkma, uğur, geleceği öğrenme gibi duygu ve istemlerin yattığı görülmektedir. Aynı zamanda kültürel değerler olarak da addedilen bu inanışlar, salt bir kaynaktan beslenmemekte, bazıları dinî kaynaklardan beslenirken bazıları ise tarih öncesi zamanlardan, doğaüstü özelliklerden izler taşımaktadır. Yüzyılların izleriyle geçmişten günümüze bazen değişip dönüşerek bazen de oldukları gibi aktarılarak gelen bu inançlar zamanımıza ulaşmayı başarmıştır.

Geçmişten günümüze ulaşan birçok inanış, uygulama ve ritüelin bir kısmı zamanla tamamen kaybolurken, bir kısmı ise değişim-dönüşümlerle farklılaşarak kimi zaman da zayıflayarak da olsa varlığını sürdürür. Sosyal bilimci ve antropolog Jack Goody, çoğunlukla yazısız toplumların statik ve geleneksel olduğunu, kültürlerini de önemli ölçüde nesilden nesile koruyarak aktardıklarını söylese de özellikle bazı uzun ritüellerin ve karmaşık inanışların icra edilmesi ve yeri geldiğinde birebir tekrar edilerek korunmasının tüm çabalara rağmen zor olduğunu, insanların ellerinden geleni yapsa bile hafızanın kusursuz olmadığını belirtir (Goody, 2017: 81-82). Doğal olarak birçok konuyla ilgili inanış ve uygulamalar zaman ve mekân bağlamında değişimden nasibini alır, ancak yine de varlığını sürdürerek farklı disiplinlerce irdelenebilme olanağına sahiptir.

Söz konusu inanışlar içinde özel bir önem taşıyan ve birçok konuya dair belirgin yansımalar taşıyan nazar ve uğurla ilgili inanış ve uygulamalar da yukarıdaki neden ve etkenlerle ilintili olarak halk bilimi disiplini açısından değerlendirilmiştir. Çalışmamızda lokal olarak Bingöl ve Tunceli yöresi esas alınarak yazılı kaynakların yanı sıra saha inceleme metodu ve sözlü kaynaklardan yararlanılarak ilgili inanış ve uygulamalar derlenip saptanmıştır.

Çalışma sahamız olan Bingöl ve Tunceli’den kısaca söz edersek; Doğu Anadolu Bölgesi’nin Yukarı Fırat Bölümü’nde yer alan iki il; Anadolu ve Mezopotamya’nın kültürel kavşağında yer almaktadır. Her iki yörede ağırlıklı olarak Zazakî (kirdkî-kirmanckî) ve Kurmancî (kirdasî) dilleri; inanç olarak ise Bingöl’de çoğunlukla İslam inancının Sünnî-Şafii mezhebine ve az da olsa Alevi-Kızılbaş ya da Rayê Heq itikadına mensup iken, Tunceli’de ise Bingöl’deki oranın aksine Sünnî toplum azınlıktayken Alevi nüfus daha yoğundur. Adı geçen iki ilde ayrıca yüzyıllara dayanan bir geçmişle Türk/Türkmen kültürü ve yanı sıra Ermeni ve Ezidî kültürünün etkisi vardır.

Genel olarak bölgede çoğunlukla Şafilik egemen olsa da Bingöl ve Tunceli’de hem Şafilik hem de Alevilik birlikte yaşamaktadır. Bu çerçevede bölgedeki halkın büyük bir kısmını oluşturan Sünnî-Şafii inancı özellikle on ikinci yüzyıldan itibaren Mezopotamya ve Anadolu kavşağında yaygınlaşmaya başlayıp günümüze kadar bu etkinliğini koruyarak gelmiştir. Diğer taraftan tarihsel süreç içinde meydana gelen uygarlıkların uzamında hayat bularak günümüze ulaşan Alevilik, Anadolu ve Mezopotamya uygarlığı ve İslamî değerlerle de bütünleşerek iç içe geçen inanç ve ritüelleriyle bu coğrafyada varlığını sürdürmeyi başarmıştır (Bozkurt, 2005: 97-98). Alevilik ve onunla ilintili olarak Bâtınilik ve velilik kültürünün

Anadolu'daki yayılma sürecinde İslam öncesi inanışlar, Şamanlık anlayışı, atalar kültü, sözlü anlatılar, ritüeller yanı sıra Orta Asya'da İslam'ın yayılmasıyla birlikte Yesevilik benzeri tarihatlarda görüleceği üzere derviş-şairlerin de önemli etkisi olmuştur (Ocak, 2010: 31).

Bu bağlamda öncelikle her iki inanca mensup insanların, “nazar” ve “uğur”la ilgili inanışları tespit edilmiş, sonrasında bu veriler çerçevesinde Şafii-Sünni ve Aleviler arasında doğal olarak farklılıklar olduğu gibi, İslam kozmolojisi dışında kalan bazı ritüel ve inanışlarda dahi birçok benzerliklerin olduğu görülmüştür. Böylece burada ortak inanışlara vurgu yapıldığı gibi ayrıca farklılık gösteren inanış ve uygulamaların neler olduğuna değinilmiştir.

1. Nazar ve uğur inanışının tezahürü

Tarihsel süreç içinde insanlık, yukarıda da değinildiği üzere farklı olay, olgu ve gerçekliklere dair çeşitli inanışlara sahip olagelir. Öyle ki inanışlar arasında birilerinin batıl, tuhaf, saçma gördüğü bir olgu bir diğer birey veya toplum için kabul edilebilir, normal ve manevi değer olarak görülebilir. Bu nedenle hurafe, batıl ya da kimi zaman olumlu veya olumsuz enerji ya da uğur veya uğursuzluk gibi inanışlar/uygulamalar aynı zamanda kişinin ve toplumun sosyokültürel birikimiyle de ilgilidir bağlantılıdır (Örnek, 1971: 42; Hançerlioğlu, 1975: 109).

İnançların doğruluğu veya yanlışlığından öte bizzat insan ve toplum üzerindeki etkileri önem arz eder. Bu konuda inanç ve psikolojiye dair çalışmalarıyla tanınan sosyal bilimci William James; “İnançlar doğru oldukları için işe yaramazlar, işe yaradıkları için doğrudurlar” diyerek inanışların gerek mantıksal olsun gerekse batıl veya hurafe olsun insan için yararlılık ve bir nevi psiko-sosyal gereksinimi giderici bir role sahip olduğunu belirtir (James, 2000: 24). Bu nedenledir ki konumuz olan nazar ve uğur inanışı ve uygulamaları çerçevesinde bazı insanların bakışlarında zararlı bir güç olduğu ve bu gücün etkisiyle baktıkları kişi, hayvan veya nesneye zarar verildiği inancına dayanan nazar ya da kimi özne/nesne veya olay/olguların olumlu veya olumsuz etkisinin olacağına dayanan uğur/uğursuzluk inanışı orta çıkmaktadır.

Canlılarda hastalık, sakatlık hatta ölüm; nesnelere ise kırılma, zarar görme olarak tezahür eden olumsuzluklar için halk kültüründe; “nazar değdi” deyimini kullanılır. Türkçede; “Kem gözlere şiş” ya da “Nazar değmesin” ifadesinden farklı olarak Bingöl ve Tunceli yöresinde “Nazar pûç” (Nazar çürüsün/kof olsun) deyimini söylenir. Bu hususta İslamî inanç çerçevesinde ise nazardan korunmak için muhatabın “maşallah” demesi istenir. Ayrıca nazarın kötü etkisinden korunmak için, “nazarlık” adı verilen çeşitli takılar, boncuklar, dua kitapçıkları gibi obje veya tablolardan yararlanılır.

Nazar inanışı yanında halk kültüründe önemli bir yer tutarak pek çok uygulamada görülen bir başka inanış da uğur ve uğursuzluk kavramıdır. Bir kişinin, nesnenin, zamanın, mekânın veya işin iyiliği, yararlılığı, yani olumlu bir niteliğini belirtmek için “yom”/“uğur” kavramı kullanılır. Halkın inanışında bu nitelikler doğrultusunda bazı uygulamalar “yomi”/“uğurlu” bazıları da “bêyomi”/“uğursuz” olarak değerlendirilerek yansıtılır.

Nazar ve uğur inanışına dair Anadolu'da ve özelden ise Bingöl-Tunceli yöresinde farklı pratiklerle varlığını sürdürdüğü gibi dünyanın farklı ülke ve bölgelerinde de çeşitli biçimlerde görülür. Bu hususta örnek teşkil edebilecek bazı uygulamalardan söz edilebilir.

Nazara karşı olması veya uğur getirmesi hasebiyle İtalyanlar, çocukların iç giysisini ters giydiren İngilizler çocuklarına parlak giysiler giydirmemeye dikkat eder. Eski Mısır'a, Hititlere ait sergilerde çeşit çeşit nazar boncuklarının önemli bir yer tutması, Mısır Firavunu Tutankamun'un British Museum ve Kahire Müzesi'nde sergilenen takıları arasında lapis lazuli taşından yapılmış şaheser nazar boncukların bulunması dikkate değerdir. Avrupalılar bu boncuklara "*Evil's Eye*" yani "*Kem Göz derler.*" (www.batilitikatlar.com). Anadolu'da ise nazarlık olarak göz boncuğu, at nalı, üzerlik, kurşun dökme gibi pratiklerin yapıldığı bilinir.

Antik dünya ve Hıristiyan Batı dünyasının yanında İslam dünyasında da nazarın varlığı ve uğurla ilgili uygulamalara dair çeşitli rivayetler, yorumlar ve başlı başına hadisler mevcuttur:

"*Göz değmesi (nazar) haktır. Eğer kaderi bir şey geçseydi göz değmesi onu geçerd.*" Müslim ve Tirmizî, Hadis No: 7586- (Rudani 1996: 198).

Bu konuda Hz. Muhammed yukarıdaki beyanın yanında ayrıca nazarla ilgili olarak özellikle Cahiliye Dönemi olarak adlandırılan İslam öncesi dönemden kalan uygulamaları batıl olarak değerlendirmiş ve bunları kesinlikle yasaklamıştır.

İslamî inanç içinde Hz. Muhammed'in nazarlık ya da benzeri şeyleri takmak veya batıl pratikler uygulamanın şirk koşmak olduğunu, bu nedenle bunları takmış kişiden nazarlık koparmanın köle azat etmek kadar sevap olduğu bilgisi hadis kitaplarında yer almaktadır. Ancak Hazreti Peygamber'in yatağa girmeden muavvizât (İhlâs, Felak, Nas) okuduğu, yine çeşitli dualar yaptığı bilinmektedir (Erbuğa, 1983: 635).

Nazarla ilgili inanışlar ve pratiklere dair sonraki kısımda ayrıntılarıyla yer verileceği için burada ayrıca uzun uzadıya üzerinde durulmayacak, çalışmanın diğer önemli kavramı olan uğur-uğursuzluğun da ne şekilde yansıdığına değinilecektir. Uğur ve uğursuzluk kavramı ve onunla ilgili gerçeklik tarihsel akış içinde toplumda kendine yer edinerken, süreç içinde farklı bağlamlar çerçevesinde evrilerek günümüze değin varlığını sürdürür.

Uğur ve uğursuzluk geçmiş zamandan izlerle Bingöl'de; "*Ateşi suyla söndürmek uğursuzluk getirir*",(K3) inancında "ateş ve suyla söndürmek" kavramlarında somutlaşarak tezahür etmektedir. Burada dikkat çeken hususlardan biri gerek pagan anlayışta gerekse Zerdüştlük ve Şamanist pratiklerde önem arz eden "*ateş kültü*"nün varlığıdır. Ayrıca Ahura Mazda'nın bir sembolü olan ateş, İran ve Mezopotamya kültüründe aynı zamanda tapınma objesidir (Günay 1998: 162).

Ateş ve ısı, ışıltı, parlaklık bağlamında güneş, ay ve yıldız gibi gök cisimlerinin kutsallığı salt Zerdüştlük, Şamanizm gibi inançlarda değil aslında insanlığın ilkel dönemlerinden itibaren doğayla iç içe bir yaşam sürdüren toplumlarda doğal olarak doğayla ilgili belli başlı unsurlar ayrı bir anlam taşıyarak adeta birer külte dönüşürler. Bu noktada özellikle ilkel veya göçebe toplumlarda Malinowski'nin, *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*'nde (1992: 22-24) ifade ettiği gibi özellikle ihtiyaçların giderilmesi ve somut problemlerin çözümünde doğa ve doğaya ait unsurlar ayrıca önem arz eder. Polonya asıllı İngiliz antropolog Malinowski aynı eserinde kültürün biyolojik, aletsel ve birleştirici fonksiyonunun ait olduğu toplumun sosyo-kültürel ve dinsel yaşamında etkin olduğunu ve fonksiyonu yitiren bir şeyin de süreç içinde toplum yaşamından silindiğini belirtir (Malinowski, 1992: 24-60). Doğal olarak pek çok toplumda ve

coğrafyada olduğu gibi çalışma sahamız olan yörede de özellikle kırsal alanlarda ve göçebe yaşamda söz konusu ateş, güneş, ay, yıldız, su, ağaç gibi unsurlar kült ve kutsiyet bağlamında değerlendirilerek kültürün içinde konumlanırlar.

“Güneşe karşı işlemek uğursuzluk getirir; tîj yers bena (Güneş küser)”(K9) inancında ise güneş kavramının öne çıktığı görülmektedir. Burada güneşe duyulan saygının temelinde çok eski inançların izleri vardır. Antik çağda çoğu toplumda güneş, tanrı olarak kabul görürdü. Eski Mısır’da tek tanrı, Yunan’da ise Apollon güneş tanrısıydı. Hint dinsel akımları arasında yer alan Budha, Güneş neslinden gelmektedir. Maya uygarlığının yanı sıra Amerikan Kızılderilileri de Güneş’i babaları olarak görürler (Korkmaz, 2009: 56).

Yukarıda söz edildiği üzere ateş ve ışık kavramı her ne kadar Şafii ve Alevilerde ortak bir inanış olarak tezahür etse de aslında Alevilikte ve esas itibariyle de Êzidilik, Kakayilik (Yaresanilik), Zerdüştlük ve hatta daha öncesinde mitraizme, insanlığın ilkel dönemindeki kültürlere dek uzanan inanç dünyasında çok daha derin anlamlar çağrıştırmaktadır. Bu hususta Munzur Çem, Aleviliği Dersim (Tunceli) merkezli olarak mevzu bahis ettiği makalesinde güneş, ateş ve ışıkla bağlantılı olarak dikkat çekici tespitlerde bulunmaktadır. Yazar, güneşin ısı ve ışık kaynağı olarak Aleviler için bizatihi hayatın kendisi olduğu için kutlu olduğuna, ışık ve özellikle onunla bağlantılı olarak çıra-mumun ise Alevilerin hayatında çok daha özgün bir yeri olduğuna değinmektedir. Örnek olarak, Kurban ve niyazların, cemlerin, bayramların ve kutsal sayılan mekânların vazgeçilmez ögesi “çila-mum” ve “roştı” (ışık)’tır (Çem, 2014: 33-34).

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi uğurla ilgili inanışlarda da nazar inanışında olduğu gibi hem bir yerele ait özgünlük varken hem de genel geçer bir benzerlik addeden özellikler vardır.

1.1. Nazarla ilgili inanışlar ve yapılan bazı pratikler

Nazar ve nazara bağlı inanışlar neredeyse insanlık tarihiyle yaşıt olup oldukça eski dönemlere kadar uzanmaktadır. İslam dininde de kabul gören nazar inanışı günümüzde artık bilim insanlarının da ilgisini çekerek biyoenerji ile açıklanmaya çalışılan bir olgu olup aynı zamanda halk arasında önemli bir inanış pratiği olarak da varlığını sürdürmektedir.

Nazar inancının temelinde belli kimselerde bulunduğu inanılan, insanlara özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eve, mala mülke hatta cansız nesnelere de zarar veren, bakışlardan çıkan çarpıcı ve kimi zaman da öldürücü güç düşüncesi yatmaktadır (Örnek, 2000: 169).

Nazarla ilgili olarak Hz. Muhammed’in şöyle dua ettiği söylenir: “Euzu billahi minel-cân ve min ayni’l-insan” (Allah’ım! Sana cinlerden ve insan gözünden[nazar] sığınırım. Sonra İhlâs, Felak, Nas sureleri inince, onları esas aldı ve diğerlerini bıraktı. -Hadis No:7575- (Rudani, 1996: 195).

Nazar inancı İslam öncesi dönemlerde, Musevilik ve Hristiyanlıkta da görülmektedir. Öyle ki Musevilikteki en eski hurafelerden biri nazardır. İbrânicede bu inanç “ayin ha-ra” (şerrin gözü) şeklinde geçer. Nazardan korunmak için değişik yollar vardır. Bunların en klasığı özellikle Doğu Avrupa Musevileri arasında gelişen, metalden yapılmış, üzerinde dualar yazılı el şeklinde muskaldır (İslam Ansiklopedisi, 1998: 381).

Hristiyanlıkla ilgili olarak ise 15. yy’da yazılan *Malleus Maleficarum*’da ortaçağ Avrupa’sında görülen hurafe inanışlar hakkında ilginç bilgiler verilmektedir:

Evlerin kapılarına at nalı asılması, uğursuzluk getirdiğine inanılmasından dolayı on üç sayısının kullanılmaması, aynanın kırılmasının uğursuzluk getireceği, kötü ruhları savmak için ahşap bir nesneye vurulması, baykuşun ötüşünün ölüm habercisi olması, ölü ruhunun yeryüzüne dönmesini önlemek için cenaze sırasında siyah giyilmesi gerektiği gibi pek çok gelenek Hıristiyanlığa ait klasik örneklerdendir (İslam Ansiklopedisi, 1998: 382).

Burada sözü edilen inanışların çoğuna aslında genelde Anadolu coğrafyasında rastlandığı gibi özelde de Bingöl ve Tunceli yöresinde rastlanmakta, ancak bazı pratiklerin bu yörelere mahsus olduğu görülmektedir.

Bu çerçevede nazar inanışlarıyla ilgili olarak görülen bazı pratikleri şöyle sıralamak mümkündür:

- *Bingöl'de, kara gözlülerin nazarının değmeyeceği, ancak özellikle "çim gor" olarak adlandırılan mavi gözlülerin nazarının güçlü olduğu inancı hâkimdir* (K9, K14). Tunceli'de ise renkli gözlülerin daha çok nazarı olduğuna kanaat getirilerek bu kem gözlerle karşılaşılacağına yere tükürülür (K5).

- *Bingöl'de Şafii inançlı toplumda nazardan korunmak için ise şu uygulamalarda bulunulur: Evde kaynayan yağın içine tuz atılarak dua eşliğinde kimin nazarından şüpheleniliyorsa o şahıs veya şahısların adları söylenerek yağda cızırtılarla patlayan tuzla birlikte onun nazarının gitmesi arzu edilir. Bu sırada "nazar puç" denilerek o kişinin nazarının etkisiz olacağına kanaat getirilir* (K3).

- *Nazara dair Tunceli'de, Bingöl'deki uygulamalardan farklı olarak bir ilginç bir pratiğe daha rastlanılmaktadır: "Çocuğu ölen aileler, çocuk doğduktan sonra saçlarını kesmezler. Saçlarına nazar boncuğu takılmaktadır."* (K8).

- *Ziyaret taşını (Aleviler arasında Tunceli'de özellikle Düzgün Baba, Bingöl'de ise Şeyh Ahmed ziyaretinden) yanında taşımak kişiyi hem nazardan hem de belalardan korur* (K2, K11).

- *Çocuk ayna ya da parlak bir şeye bakarsa veya çocuğu severken havaya atılıp tutulursa ona nazar degeceğine inanılır* (K7).

- *Bebeklere nazar değmemesi için, kömür isisi bebeğin alnına sürülür* (K11, K12).

- *Nazar değmemesi için, bebeğin kundağının içine ya da yastığının altına ekme parçası bırakılır* (K3).

— *Nazar değmemesi için hocaya muska yazdırılır. (Birçok yörede görülen ve kanıksanmış bir durum olarak görülen kurşun dökme Bingöl'de pek yapılan bir nazar inanışı değildir.)* (K5). Tunceli'de ayrıca; *Nazardan korunmak için kurşun dökme işlemi yapılır. Kurşun dökme uygulamasını ise ancak 'el verilen' yani 'ocak' denilen kişiler yapmaktadır. Ocak kişileri, nazar degen kişi için tabakta kurşun eritilir. Eritilen kurşun nazar degenin kafasının üzerinde, elekten süzdürülerek içinde su bulunan tabaka dökülür. Tabakta kurşunun aldığı şekle göre, nazar olup olmadığı anlaşılır. Kurşun tabakta aldığı şekil göze benziyorsa nazar değdiğine inanılır. Ondan sonra tabaktaki kurşun yere dökülür. Böylece nazarın geçtiğine inanılır* (K5).

- *Nazar değdiğinde, kimlerin nazarının değdiği düşünülüyorsa, o kişilerin isimleri bir kâğıda yazılır ve bu kâğıt yakılıp dumanı nazar degen kişiye tutulur* (K14).

- *Araba, ev gibi pahalı bir şey alınırsa kurban kesilip kurbanın kanından arabaya ya da evin kapısına sürülür* (K13).

- *Ev halkına nazar değmemesi için muska yapılır. Muskanın içine soğan kabuğu, sarımsak kabuğu ve 'ayet'el- kürsi' yazılı bir kâğıt konularak evin تنها bir yerine bırakılır* (K7).

- *Evleri nazardan korumak için dış kapıların üst kısmına nazar boncuğu, at nalı, sığır veya geyik boynuzu asılır* (K9). Tunceli'de ise; *At nalı, evin kapısının üst eşğine, ay yıldız gibi ters takılarak, kapıya çivi ile çakılır. Böylece evin nazardan korunduğuna inanılır. Ayrıca küçük kaplumbağa iskeletleri, arabalara asılarak nazardan korunduğuna inanılır* (K4).

1.2. Uğurla ilgili inanışlar ve bazı pratikler

Halk inanışları arasında nazar inanışında olduğu gibi uğurla ilgili pratiklerde de Bingöl ve Tunceli yöresindeki pek çok uygulama genel olarak birbirine benzemektedir. Söz konusu bu yörelerdeki birçok uygulamanın aynı zamanda Anadolu ve yakın Ortadoğu coğrafyasıyla da bazen paralellik arz ettiği görülmektedir.

Örnek olarak; kara kedi Bingöl ve Tunceli yöresinde olduğu gibi neredeyse tüm Anadolu'da öne çıkan bir sembol olarak dikkat çekmektedir: "*Kara kedi görmek bela getirir, kare kediye taş atmak uğursuzluk getirir.*" (K2, K6).

Bu örnekteki "*kara kedi*" sembolünün arkasında aslında tarihin eski dönemlerinin izi olmakla birlikte Hıristiyan inanışının etkisini belirgin olarak görmek mümkündür:

"Antik Mısır'da Tanrıça Bast siyah bir kedi olarak tasvir edilirdi. Hıristiyanlarca diğer dinleri çağrıştıran her türlü objenin kötü şans getirdiğine ve dinlerine karşı bir sembol olduğuna inanılırdı. Siyah kedi de dinlerine zarar verecek ve tanrıyla aralarına girecek bir obje olarak görüldü. Hatta Engizisyon Mahkemeleri zamanında kedileri olan kadınlar bir dönem cadılıkla suçlanıp cezalandırılmıştı." (www. batilitikatlar.com).

Bingöl ve çevresinde aynı zamanda uğurla bağlantılı olarak güçlü bir muska inancı da vardır: Şifa bulmak, rızkı genişletmek, nazardan korunmak, korkudan emin olmak, çalınan eşyayı ortaya çıkarmak ve hırsız bulmak vb sebeplerle muska yapılır. Hırsız ortaya çıkarılmak için ekmek okunur ve ekmek okununca hırsızın gözlerinin şişeceğine inanılır. Yine ip bağlama geleneği yaygın bir gelenektir. Kimi yörelerde muskaya yüklenen görev ipe yüklenmiştir. Hastalar ve yeni doğmuş çocuklar için muska yapılır. Türbelere, mezarlıklara, şehitliklere bez bağlanır ve bu eyleme '*dilek çaputu*' denir. Bu işlemler için de genellikle Çarşamba günü tercih edilir (Karasu, 2004: 67).

Tunceli'de ise Bingöl'deki şeyh ve malanın (molla) yerini, dede yani pir ve seyitler almıştır. Çoğunlukla dede adıyla anılan ve manevî kudret sahibi olduklarına kanaat getirilen bu kişilerin soylarının Hz. Ali'ye dayandığına inanılmaktadır (Yolga 1994: 67). Bu anlamda dedeler, dini önder oldukları gibi toplumsal sorunların çözümünde de rol oynamakta, başta çocuğu olmayanlar, felçliler ve kısmeti bağlı olanlar olmak üzere türlü sıkıntısı olan kişilere yardım etmektedir (Öztürk, 1984: 97).

Bingöl ve Tunceli'de uğurla ilgili olan inanışlardan bir kısmına burada yer vererek onları uğur ve esenlik getireceği düşünülen inanışlar ile uğursuzluk getiren inanışlar olmak üzere iki grupta değerlendirebiliriz.

1.2.1. Uğur ve esenlik getireceği düşünülen inanışlar

- Bingöl'de evin içinde görülen sarı renkte, kertenkeleye benzeyen hayvanlar ve ev karıncaları bereket getirir. Onlara zarar verilmemesine dikkat edilir.

- Alevilere göre "tîjê sodirê"de yani güneş doğunca Şeker Baba'ya dönerek dua etmek makbuldür. Tunceli Alevilerinde Munzur Baba türbesinden bir şişe su alınıp eve konulursa uğur ve bereket getireceğine inanılır (K10).

— Bingöl'de bir kişinin ayağın altı kaşınırsa gezmeye gideceğine, elinin kaşınması durumunda ise para kazanacağına inanılırken (K14), Tunceli'de ise bir kimse yanında kırmızı ip taşırsa ona uğur getireceğine inanılır (K8).

- Bingöl'de ekmek pişirirken ekmeğin çok kabarmasının eve bereket getireceğine inanılırken ve yanık ekmeği yiyen kişinin zengin olacağına inanılırken (K3), Tunceli'de yanık ekmeği yiyen kişinin korkusuz biri olacağına kanaat getirilmektedir (K 10).

- Tunceli yöresinde de Bingöl'de olduğu gibi gelin ata bindirilirken veya attan indirildikten sonra koca evine girmeden, gelinin tahta kaşık, çömlek ya da cam bir bardak kırması uğurlu sayılır (K10).

- Hem Bingöl'de hem Tunceli'de turna, güvercin, kurlangıç ve guguk kuşu gibi hayvanların uğur getirdiğine inanılır (K6, K9).

— Bingöl'de inanişaya göre alınan yeni elbisenin gece cinler tarafından giyilmemesi için elbiseye iğne takılır (K3).

- Yine hem Tunceli'de hem de Bingöl'de birçok yöredeki gibi, ayakkabı ya da terlik çıkarıldığında üst üste gelmesi halinde yolculuğa çıkılacağına, rüyasında birinin öldüğünü gören kimsenin ömrünün uzayacağına, sarılık olan çocuğun başına sarı yazmanın bağlanması halinde iyileşeceğine inanılması gibi pratikler yaygındır (K1, K2, K12).

- Ayrıca gerek Alevilerde gerekse Şafilerde türbe ziyareti önem arz etmektedir. Türbelerin içi genellikle ziyaretçiler tarafından türlü örtü, bez ve yazma gibi şeylerle donatılmıştır. Bir süre bekletilen bu nesnelerin "teberük" niteliği taşıdığına ve teberüki yanında taşıyan kimseye uğur ve bereket getirdiğine inanılmaktadır (K3, K11, K13).

1.2.2. Uğursuzluk getireceği düşünülen inanışlar

- Tunceli'de hayvanlar ekseninde dikkat çeken inaniş, özellikle geyik, dağ keçisi gibi hayvanları öldürmek günah sayılırken kekliğin avlanmasına dair bir men etme söz konusu değildir. Bu hususta yörede yaşayan kişiler şöyle bir bilgiyi naklettiler: "On iki imam günlerinde keklik haricinde herhangi bir hayvan avlanmaz, vurulmaz. Kekliğin 1938'de Dersim'de öldürülen insanların kanına ayağını ve gagasının batırıldığına inanıldığı için hainliğin simgesi olarak görülür." (K10, K11).

- Bingöl'de ve Tunceli'de gerek Sünni gerekse Alevi toplumlarda akşamları, özellikle cuma akşamı sakız çiğnemek ölü eti çiğnemek gibidir, yine akşamları tırnak kesmek, ıslık çalmak ve evi süpürmek uğursuzluk getirir (K7, K8, K14).

- Gerek Bingöl Sünnilerinde, gerekse Tunceli Alevilerinde ateşi suyla söndürmek uğursuzluk getirir. Bu inanişin İslam öncesi Yarsani/Zerdüşti inanişinin tesiri olarak her iki inanç sisteminde de hâlâ varlığını koruması ayrıca dikkat çekmektedir (K5, K9).

- Alevilikte ateşe su dökülmez, söndürüleceği zaman toprakla kapatılır. Akarsuya tükürülmez, kirletilmez (K4, K5).

- Alevi köylerinde balık yenmez, Cuma akşamları balıkların göllerde toplanıp zikir yaptıkları inancı vardır. Tavşan'ın yenilmesi aybaşı oluşu itibarıyla yasaklanmıştır. (K1)

- Tunceli ve Bingöl'de her iki yörede de; gelin baba evinden çıkarken, özellikle annesinin arkasından bakması hoş görülmez. Eğer bakarsa, kızın boşanacağı inancı vardır." (K10, K14).

- Aynanın kırılması, boş yere makasın açılıp kapatılması ve kara kediye taş atılmasının kişiye uğursuzluk getirirken ayrıca boş beşiği sallayan kişinin ya hastalanacağına ya da başına bir musibetin geleceğine inanılmaktadır (K7).

- Kıyafet üzerindeyken söküğü diktirmek uğursuzluk sayıldığı gibi iftiraya uğrayacağına inanılmaktadır (K3).

- Yatan bir çocuğun üzerinden atlanırsa çocuğun boyunun kısa kalacağına inanılmaktadır (K12).

- Sünni toplumda iki bayram arasında düğün yapmanın uğursuzluk getireceğine inanılır (K2, K9). Alevilerde ise başka bir uygulamanın uğursuzluk getireceğine inanılır: "Türbe ziyaretine gidildiğinde yakılacak mumun ateşinin bir başkasından alınması uğursuzluk getirilir. Ateş alınırsa o kişiyle rızık paylaşılacağına inanılmaktadır." (K11).

- Bingöl'de kapının eşiğinde durmak uğursuzluktur, böyle yapan kişinin kısmetinin kapanması inancı yaygınken (K9), Tunceli'de ise genç bir kişinin, yaşlı birisinin etrafında dönmesi hoş karşılanmaz, uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır (K4).

- Yolda yılanın görülmesi, düşman görüleceğine delalet eder. Yaralı bırakılan yılanın, kendisini yaralayan kişiden intikamını er geç alacağına, kendisinde kuyruk acısı bırakan kimsede evlat acısı bırakacağına inanılmaktadır (K8, K13).

Sonuç

İnsanlık eski dönemlerden günümüze dek anlamlandırabildiği veya anlamlandıramadığı gerçeklikler konusunda bilimsel olgular yanında modern bir toplum için tuhaf gelebilecek birçok inanış ve uygulamalara sahip olagelir. Toplumda hâkim din anlayışı ve bilimin yanı sıra kendine yaşam alanı bulan birçok inanış ve uygulama aslında bireye psikolojik, sosyolojik ve manevi bir yarar sağladığı için günümüzde de varlığını devam ettirir. Söz konusu bu inanış ve uygulamaların unsurlarından olan nazar ve uğur olgusu ayrıca önem arz ettiği için onu Bingöl ve Tunceli örneğinde değerlendirdik.

Bu çalışmamızda Bingöl ve Tunceli yöresi bağlamında nazar ve uğurla ilgili inanışları inceleyerek tespit edebildiğimiz bazı inanışları ve onlara bağlı olarak ortaya çıkan uygulamaları irdeledik. Bu inanışların oluşumunda ilkel inanış/dinlerden günümüze kadar İslamiyet'in güçlü etkisi yanında diğer semavi dinler olan Musevîlik ve Hristiyanlığın yanı sıra Orta Asya'dan Anadolu'ya geçen geniş bir sahada etkisi görülen Şaman ve pagan inanç sistemiyle Anadolu-Mezopotamya kavşağında etkin olan Ezîdî ve Yarasan (Ehlê Hak) inancının izlerini görmek mümkündür. Günümüzde geçerliliğini koruyan pek çok inanışta geçmiş yüzyıllardaki bu inanç

sistemlerinin etkisi görülmektedir. Geçmiş dönemlerde görülen birçok uygulamanın tamamen ortadan kalkmayıp tarihî akış içerisinde çeşitli değişim ve dönüşümlerle varlığını sürdürerek günümüze dek devam ettiği müşahade edilmektedir. Böylece pek çok farklı kültür dünyasına ait değerler *nazar* ve *uğurla* ilgili inanışlarda kendilerine yaşama alanı bulabilmektedir.

Bingöl ve Tunceli yöresi bağlamında Sünni (Şafii) ve Alevi (Kızılbaş) inancına mensup olan Zaza (kırd-kırmanc) ve Kurmanc (kırdas) Kürtlerde geçmişten günümüze süregelen birçok inanışta İslam öncesi dönemin pagan kültürü, Ezidilik, Zerdüştlük ve Şamanlığa ait kimi ortak izler ayrıca Türkmen ve Ermeni kültürünün tesiri görülmektedir. Örnek olarak her iki yörede ateşin suyla söndürülmesinin uğursuzluk getirdiğine inanılması ve atalar kültürünün yansımaları olarak türbe ziyaretinin önemsenmesi, kutsal addedilen bu ve benzeri mekânlarda dilek ağaçlarına çaput bağlanması benzerlik gösteren uygulamalardandır. Bu noktada İslam öncesi Şamanist ve Budist öğelerden beslenen atalar kültü Doğu ve Orta Asya'dan Ortadoğu-Anadolu'ya dek birçok inanışı ve temsilcisini etkiler. Şamanların olağanüstü özellikleri ve yine Budizm inancı odağında Budist rahiplerinin, hayvan kalıplarına girme, eşyaları kendi kendine yürütüp hareket ettirme gibi kerametleri de eklenir (Ocak 2013: 74-77). Söz konusu bu gerçekliğin yanında İran ve Mezopotamya'da etkili olan Yaresan (ehlê hak) ve Ezdilik'teki "baba" misyonu da İslamiyet'le birlikte şekillenerek "şeyh-pir-seyid" kimliğinde "veli kültü"nü oluşturumunda rol oynar.

Tarihsel süreç içinde Orta Asya'dan Anadolu'ya gelip yerleşen Türklerin tarihini farklı devirlerinde kabul ettikleri Şamanizm, Budizm, Hıristiyanlık ile eski atalar kültü inancı İslâm'ın kabulüyle birlikte, sahada tekke, dergâh ve zaviye kurulan pırların kerametlerle beraber veli olarak velâyet makamına erişmesinde etkin olur (Ocak 2010: 10-11). Böylece yukarıda da zikredildiği üzere farklı zaman ve mekânlarda teşekkül eden bu inanç ve uygulamalar doğal olarak Bingöl ve Tunceli'nin de içinde yer aldığı geniş bir coğrafyada farklı bileşenlerle var olagelir. Çalışma sahamız olan söz konusu yörede bazı inanış ve pratiklerde ise Şafii-Sünni toplumda geçmişten beri uygulanan bazı ritüeller yerini İslâmî dönemin inanç özelliklerine bırakarak Alevi-Êzidî inanışından farklılık gösterir. Bu çerçevede Alevi köylerinde balıkların göllerde toplanıp zikir yaptıkları inancından dolayı balıkların yenilmemesi gerektiği inanışı, yine tavşanın âdet görmesi sebebiyle yenilmemesi hâkim iken, Şafiilerde ise böyle bir inanışın varlığına dair bir inanış veya uygulamaya rastlanmamaktadır. Yine Şafii toplumda iki bayram arasında düğün yapmanın uğursuzluk getireceğine inanılırken bu kez böyle bir inanışın Alevilerde görülmemesi dikkat çeken bir özelliktir.

Sonuç olarak Bingöl ve Tunceli yöresinde tespit ettiğimiz inanışlar, Alevi ve Şafii inancının tezahürleri olarak söz konusu coğrafyanın kültürel zenginliği olup halen varlığını sürdürmektedir. Bu inanış ve uygulamalar yoğun olarak kırsal alanlarda var olmakla birlikte kent merkezlerinde de görülmektedir. Söz konusu inanış ve uygulamaların cinsiyet, eğitim ve yaş gibi etmenlere göre değişkenlik göstermektedir. Derleme ve değerlendirmeler kadınların erkeklere, okur-yazarlığı olmayan ya da eğitimi bakımından yetkin olmayan kişilerin eğitimlilere göre ve yaşlıların da gençlere göre *nazar* ve *uğur* gibi inanış ve pratiklere daha eğilimli olduğu saptanmaktadır. Ancak gün geçtikçe bilim-teknik ve eğitim alanında görülen değişimler sonucu söz konusu inanışlar ve bunlara bağlı olarak gerçekleşen pratiklerin gittikçe zayıflamaya başladıkları gözlemlenmektedir.

Kaynaklar

- Bozkurt, F. (2005). *Toplumsal boyutlarıyla Alevilik*. İstanbul: Kapı.
- Cündioğlu, D. (2006). *Hakikat ile hurafe*. İstanbul: Kaknüs.
- Çem, M. (2014). Elewîtiye de çimeyê bawerî, tarixî û kulturî-I [Alevilikte kültürel, tarihsel ve inançsal kaynaklar]. *Vate Dergisi*, Humare (Sayı): 41, r. (s.), 27-35.
- Erbuğa, H. (1983). Nazarın bilimsel yönü. *Yankı Dergisi*, 5-30 Haziran, s.635.
- Goody, J. (2017). *Mit, ritüel ve söz*. İstanbul: Küre.
- Günay, Ü.- H. Güngör (1998). *Türk din tarihi*. Kayseri: Laçın.
- Gündüz, Ş. (1998). *Mitoloji ile inanç arasında*. Samsun: Etüt.
- Hançerlioğlu, O. (1975). *İnanç sözlüğü*. İstanbul: Remzi.
- İslam Ansiklopedisi* (1998). C.18, İstanbul: Diyanet.
- İzady, M. (2004). *Kürtler-Bir el kitabı*. İstanbul: Doz.
- James, W. (2000). *Pragmatism and other writings*. New York: Penguin Books.
- Karasu, D. (2004). *Bingöl'de sosyal ve kültürel yaşam*. İstanbul.
- Korkmaz, M. (2009). *Mitolojik dinlerin gizemi*. Ankara: Alter.
- Köse A. ve A. Ayten (2009). Batıl inanç ve davranışlar üzerine psiko-sosyolojik bir analiz. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, S.3, ss. 45-70, İstanbul.
- Makas, Z. ve Y. Kalafat (1994). *Karşılaştırmalı Türk halk inançları (Azerbaycan-Doğu Anadolu)*. Samsun: Eser.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel bir kültür teorisi*. (Çev. H. Portakal), İstanbul: Kabalıcı.
- Ocak, A. Y. (2010). *Kültür tarihi kaynağı olarak menâkıbnâmeler–metodolojik bir yaklaşım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ocak, A. Y. (2013). *Alevî ve Bektaşî inançlarının İslâm öncesi temelleri*. İstanbul: İletişim.
- Örnek, S. V. (1971). *Etnoloji sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Öztürk, H. (1984). *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni mezalimi*. Ankara.
- Rûdanî. (1996). *Büyük hadis külliyyatı, cem 'ulüfeyâid min câmi 'il-usûl ve mecma 'iz-zevâid*. İstanbul: İz.
- Yolga, M. Z. (1994). *Dersim (Tunceli) tarihi*. Ankara: 1994.
- Yurt Ansiklopedisi* (1994). C.2, İstanbul.
- www.batilitikatlar.com (03.11.2018).

Sözlü kaynaklar

1. Kaynak 1: İbrahim Almak, 1953 Tunceli doğumlu, ilkokul mezunu, esnaf.
2. K2: Diyadin Altındış, 1968 Bingöl-Adaklı doğumlu, lise mezunu, memur.
3. K3: Fatma Aydın, 1955 Bingöl-Genç doğumlu, tahsili yok, ev kadını.
4. K4: Endercan Cevahir, 1972 Tunceli-Hozat doğumlu, esnaf.
5. K5: Aslan Çaya, 1954 Tunceli-Sağman doğumlu, üniversite mezunu, memur.
6. K6: Musa Çetin, 1965 Tunceli doğumlu, ortaokul mezunu, işçi.
7. K7: Feyzullah Deniz, 1955 Bingöl-Karlıova doğumlu, lise mezunu, din adamı.
8. K8: Seyhan Dilek, 1956 Tunceli-Pertek doğumlu, ortaokul mezunu, muhtar.
9. K9: Nihat Elçi, 1961 Bingöl doğumlu, üniversite mezunu, emekli mühendis.
10. K10: Hürrem Gergüç, 1947 Tunceli-Pertek doğumlu, ilkokul mezunu, emekli.
11. K11: Metin Güngörmüş, 1974 Tunceli doğumlu, lise mezunu, çiftçi.
12. K12: Hasret Hakan, 1936 Bingöl doğumlu, tahsili yok, ev kadını.
13. K13: Ahmet İşlek, 1943 Bingöl-Karlıova doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi.
14. K14: Nafiye Özdemir, 1930 Bingöl-Genç doğumlu, tahsili yok, ev kadını.